

Др Марко С. Марковић

ТАЈНА КОСОВА

Неки познаваоци нашег народног песништва верују да је анонимни српски гуслар песму посвећену бекству светог Саве у манастир претворио у приволење светог Лазара Царству небеском.¹ Векови ропства потиснули су светог Саву у позадину. Савину радост наткрилила је и засенила косовска туга. Ако та претпоставка и није тачна, она у сваком случају наслућује и делимично открива једну истину. Свети Сава и Лазар имају исти извор и утоку: приволевање Царству небеском, У њима не треба видети два супротна начела него две струје које напоредо теку или се укрштају, али нас воде истом циљу. Јер као што је Савин поступак предодредио Лазарев избор, тако косовска жртва наговештава светосавску обнову. Па ипак, светосавље је наша философија стварања, а Косово наша философија страдања.

Успомена на Косово је неки освештани бол, нешто што из даљина обасјава својим величанством и уједно успуњава груди неизрецивом надом. Оно што је за Израиљ разорени Јерусалимски храм, а за хришћане Голгота, то је за Србе Косово. Сам помен тога имена довољан је да Србина потресе до дна душе. Велики чешки државник и мислилац, Томас Масарик, забележио је да су 1912. српски војници дошавши на Косово заплакали и скинули капе „као по команди“.² Српска војска изразила је оно што сваки Србин свесно признаје или подсвесно осећа: постоји тајна Косова. Читава српска историја није била довољна да ту тајну разјасни до краја и да је потпуно осветљену смести у српску душу. Увек ће нам ту нешто остати загонетно. Косово није наша религија, али је једна велика мистерија која се накалемула на ту религију. Косово није синоним православља, а опет се српско православље не би без њега могло

¹ „Врло је вероватно да су нека духовна лица... испевала песме о Савином приволевању царству небескоме које су прошле кроз уста народа и кроз гусле певача и тако измењене сачувале се до данас.“ (Др Винко Витезица: „Антологија народне поезије“ — књ. I, Београд, Геца Кон, 1937, стр. XXVIII).

² Владимир Дворниковић: „Карактерологија Југословена“, Београд, Геца Кон, 1939, стр. 968—969.

замислити. Косово није сва српска историја, а ипак је средиште те историје, без кога она не би добила свој циљ и смисао.

Ко год познаје српски народ, чуо је за Косово и зна да Срби славе битку на пољу Косову. Али многе странце баш и чуди што су Срби код толиких славних победа изабрали да славе свој највећи пораз. Свакако, не славе само Срби свој пораз. Шкотланђани славе Culloden, али њихов пораз нема изразито христолошко значење. Французи славе Јованку Орлеанку која је била заробљена и спаљена на ломачи. Њена жртва има чисто хришћански карактер, али то је мучеништво једне светице која себе приноси на жртву због своје вере и народа, а на Косову се мистично читав народ приноси на жртву. Најближе је ипак поређење између Срба и хришћана уопште, између Косова и Голготе. Има ли већег пораза него што је било Христово Распеће на Голготи? Само, хришћани са смрћу Христовом на Крсту славе истовремено и Његов Васкрс. А зар то није главна додирна тачка између Голготе и Косова? У косовском култу сједињени су пораз и васкрсење.

Уколико је Косово заиста српска философија страдања, размишљајући о Косову морамо наћи одговор на главна питања народне и личне судбине у овим бурним временима светске историје:

Постоји ли уопште неко хришћанско мерило које би нам могло помоћи да се снађемо у историји?

У чему је најдубљи духовни смисао косовске жртве?

Да ли се и у којој мери тај смисао одразио у политичкој историји?

Има ли неке унутрашње везе између Косова и месијанске идеје?

Какав значај има Косово данас за Србе и за све остале народе?

Како бити достојан носилац косовске традиције?

* * *

ДВА ПЛАНА ИСТОРИЈЕ

Историја се може посматрати на два различита плана, као профана или световна и као сакрална или свештена историја. Тако се може говорити о световном и свештеном Косову. У световној историји Косовска битка има своје конкретне узроке и последице. У свештеној историји, она има друкчији и виши духовни садржај. Са хришћанске тачке гледишта, та два вида и плана историје нису и не могу бити непремостиво растављена. Како и зашто, то постаје јасно ако се прво проучи значење свештене историје. На свештеном плану историјски догађаји су посматрани у вези са целокупном богочовечанском историјом и Икономијом спасења, чиме се у извесном смислу брише разлика између времена и вечности, јер у светлости свештене историје један догађај је важан уколико је пројава вечности у времену или продор времена у вечност.³ Најоштрији

³ Ту мисао о узајамном проницању времена и вечности излаже Николај Берђајев у своме делу „Смисл историје“, Berlin, Obelisk—Verlag, 1923. Однос

метод за разумевање свештене историје је откривање и тумачење праобраза, тј. праслика новозаветних догађаја. Стога Блажени Августин и каже: »*Novum Testamentum in Vetere latet, Vetus in Novo patet*« („Нови Завет се крије у Старом, а Стари се открива у Новом“).

Примера има безброј.

Прелаз Јевреја преко Црвеног мора је симбол спасења кроз воду новозаветног крштења; четрдесет година јеврејског лутања између Египта и Обећане земље наговештавају четрдесетодневни пост Господа Исуса Христа у пустињи; педесет дана који деле прелаз Црвеног мора од Синајског Закона одговарају хришћанској Педесетници после Уокрса, кад је свети Дух сишао на Апостоле; а змија коју је Мојсеј показивао на штапу Јеврејима у пустињи да би се они који су је видели спасли од змијских уједа, симболише Христа на Крсту, који спасава све оне који у Њега верују.

Они који то немају на уму не могу да се снађу у свештеној историји, па чак и за Христа тврде да се „преварио“ проричући свој долазак после пропасти Јерусалима. Тачно је да су се први хришћани преварили верујући у скори долазак Христа, али сам Христос се није преварио него је само пад Јерусалима прорекао напореда са наговештајем о смаку света, тако да су Његови слушаоци помешали слике пропасти Јерусалима са сликама Судњег дана. По свој прилици, Христос није случајно тако поступио. Та два догађаја стоје један према другоме као праобраз према образу: пропаст Јерусалима је праслика пропасти света. Уствари, свака политичка катастрофа или „пропаст царства“ је објективно, по себи, праслика пропасти света, као што је сваки период процвата, реда и мира, праслика свеопштег васкрса, „новог неба и нове земље“. Питање је само да ли ће учесници у историјским догађајима — било као појединци, било као национална и духовна целина — то схватити или не. Буду ли схватили, оно што је објективно улази у свест појединаца или народа, доживљава се свесно као свештена историја. Али они који тако гледају на историју остају још увек у улози посматрача, ограничени временом и простором, неспособни да сруше преграде између времена и вечности. Да би постали саучесници свештене историје, они треба да јој се духовно приопште. То приопштавање се врши благодаћу Божјом, кроз Црквене Тајне, а нарочито кроз Свету Тајну Евхаристије, кроз созерцање, богонадахнуто стварање и мучеништво Христа ради. Тада и само тада, историја се претвара у вечиту садашњицу и тадашњи догађаји нису само предзнаци будућности него непосредно, мистично учешће у Страшном суду, другом доласку Христовом и у свеопштем васкрсењу, мада се ови не поричу као будућа историјска збивања. Ми смо више него сведоци смака света и свеопштег васкрсења, ми смо учесници, ми то доживљавамо данас и сада. Али питање је како ћемо то доживљавати, на чијој смо страни. Појединци и народи који раде за Царство небеско су већ у Царству небеском и обратно,

између свештене и световне историје најозбиљније проучава протестантски теолог Oscar Cullmann у књизи »*Christ et le temps*«, Paris Neuchatel, Delachaux et Niestlé, 1966.

противници Царства су већ осуђени. Сам Христос је обећао да ће се све то збити на крају историје, али је ипак рекао: „Царство Божје је у вама“, као што је разбојника на Крсту утешио: „Још данас ћеш бити са Мном у Рају“. На другој страни, они који се томе не приопштавају кроз Цркву само трпе догађаје, као што су Богом шроклети они који у историји узимају активног учешћа сатански и негативно, као свесни богоборци и гонитељи Цркве, грешећи против Светог Духа гушењем духовног семена Христовог.

Ако је тако, шта претставља Косово у свештеној историји, с обзиром на три поменута мерила: као *праслика*, као *свесно осмишљавање праслике* и као *мистично приопштавање Христовој жртви*?

СВЕШТЕНО КОСОВО

Мада је Косово велика хришћанска, а не само српска трагедија, оно је ипак за хришћанство претстављало мању трагедију од пада Цариграда у турске руке 1453. године. Тоба дана срушио се последњи важан бедем источног хришћанства, Турци су у славној престоници Византије поклати преко 60.000 хришћана, а остале одвели у ропство или силовали, опљачкали бесцена и баснословна, вековима сакупљана уметничка блага, упали за време Божанске Литургије у цркву Свете Софије оскврнивши светињу над светињама и посекавши у њој све живо. Могло би се, дакле, сматрати да је Косово, нешто преко века и по, унапред било предзнак тога најближег крупног догађаја хришћанске историје, те да је оно од другостепене важности у поређењу са Цариградом. То би био сасвим погрешан закључак. Ко познаје историју старозаветних пророка, сетиће се да су се многа месијанска пророштва могла применити на збивања из јеврејске историје пре доласка Спаситељевог. Било је протестантских теолога који су тврдили да се сва месијанска пророчанства односе на догађаје који немају везе са Христом. Али све и када би то било могуће доказати — а такав доказ је немогућ, јер се добар део пророчких казивања односи на метаисторију — остаје чињеница да се најдубљи смисао пророчанства тиме не исцрпљује и да само Христос осмишљава пророчка очекивања Старог Завета. Исто се може тврдити и за Косово: мало је рећи да Косово наговештава нешто далекосежније и дубље од пада царске престонице, оно за свештену историју има већи значај од Цариграда, јер у себи садржи обећање васкрса.

Истина, постоји и код Грка легенда која хришћанима оставља наду на бољу будућност и победу хришћанства. Веле да је грчки свештеник који је служио литургију у тренутку када су Турци упали у цркву Свете Софије, узео часни путир и побегао кроз једна тајна врата на зиду. Турци су појурили за њим, тукли сабљама по зиду, али узалуд. Свештеник је остао узидан и појавиће се опет када хришћани буду ослободили Цариград, да с њима заврши литургију.⁴

⁴ Све појединости о пропасти Цариграда изнете су овде по Ламушовој „Историји Турске“ (Colonel Lamouche: »Histoire de la Turquie«, Paris, Payot, 1953).

Али та легенда се не може поредити са дубином и лепотом српског Косова, под условом да се оно протумачи по Косовском циклусу народних песама. Високо развијена религиозна свест народног песника не везује пропаст Српског царства на Косову за пропаст Византије него непосредно за Христово страдање. Без њега би Косово значило пораз истоветан са свим осталим поразима. Са њим се Косово претворило у духовну победу. Својом песничком транспозицијом он је пропаст царства на Косову преобразио у „приволевање Царству небеском“, а Лазареву погибију у христоподобну жртву. Самим тим дао је народу и опромну наду на спас, а ево како.

Свети Илија у облику сивога сокола доноси цару Лазару „књигу од Богородице“.⁵ Занимљиво да пролог косовској трагедији почиње појавом једног старозаветног пророка и да је за народног песника Света Дева Марија — заступница људи пред Богом — такође посредница између Бога и Срба. Од Лазара вишне силе захтевају да бира између царства земаљског и Царства небеског. Изабере ли царство земаљско, доживеће победу; ако се одлучи за Царство небеско, треба да причести војску, али га после чека погибија. Откуда та спирепа дилема? Због искупљења. На души српског народа накупили су се толики преси, да се само крвавим жртвоприношењем могу искупити и очистити. Отуда и Лазарева клетва бачена на овакога „ко не дође на бој на Косово“ и она Његошева: „Великашпи, проклете им душе“. И ту песник ставља у уста цара Лазара један од најлепших монолога светске књижевности који потсећа на онај Хамлетов, али је преко два века старији и има неупоредиво хришћанскији смисао:

„Мили Боже што ћу и како ћу
Коме ћу се приволети царству:
Да или ћу царству небескоме?
Да или ћу царству земаљскоме?
Ако ћу се приволети царству,
Приволети царству земаљскоме,
Земаљско је за малено царство,
А небеско увек и довека.“

Цар воледе царству небескоме...

⁵ Песник Косовског циклуса често прибегава јорнитолошком симболизму. Соко, сунчани симбол, у додиру са небеским силама (види А. Н. Кларпе: *La genèse des mythes*, Paris, Payot, 1952) овде претставља пророка Илију, а ластавица, симбол поновног рађања природе, „књигу од Богородице“. Вредно је забележити да песник у вези са избором цара Лазара није употребио „врана гаврана“ који је уобичајени симбол и весник несреће, као у песмама „Долећеше два врана гаврана“ и „Смрт мајке Југовића“.

Посебно је питање да ли наш „вран гавран“ долази од келтског бога званог Бран или Вран, што значи „гавран“ (види Jean Markale: *L'épopée celtique en Bretagne*, Paris, Payot, 1971, стр. 42). На основу Врановог надимка »Bendigeit«, KRAPPE (op. cit., стр. 210) мисли да је келтски Бран-Вран истоветан са грчким богом пакла Хадесом, јер је »Bendigeit« дослован превод грчког „макаритис“ (блажени), епитет који носи Хадес. Ако је тако, боље би се разумело зашто народни песник у једном случају пева о соколу-симболу небеских сила, а у другом о гаврану-симболу паклених сила. Врло вероватно да у народној поезији ниједан израз није употребљен „случајно“, само што смо ми изгубили кључ за њу.

Да се све на томе свршило, Лазар би се жртвовао за Србе и одиграо би у односу на српски народ улогу Искупитеља Христа према човечанству. Али Лазар гради цркву, служи овечану литургију са црквеним главарима, „те причести и нареди војску“ која ће сутра у боју изгинути. Кроз Свето причешће најбољи синови народа се с Лазарем приопштавају Христовој жртви на Крсту. И у више махова народни песник наглашава да они за Христа гину свесно:

„Него сјутра мислим у Косову за хришћанску вјеру погинути“ („Сјутра јесте мијеп Видовдана“) ... „За крст часни крвцу прољевати и за своју вјеру умријети ... И за вјеру с браћом умријети“ („Цар Лазар и царица Милица“) ... „А ја идем на бој на Косово у пресвето име Исусово“ („Мусић Стефан“). Као да је сваки косовски јунак прикован на крст, сараспет са Христом и као да се на Косову пољу иза лепршавих крсташа барјака уздиже шума од десетина хиљада крстова. Косовска битка се уподобљава Божанственој Литургији, где се са Лазарем елита српска приноси на жртву за сав народ.⁶ Окупан крвљу христоподобних косовских јунака и мученика, српски народ се освећује и сам постаје христоносан и богоносан, народ-Христоносац, Христофор. Срби нису од Богородице могли добити скупоценију награду од те милости да као народ буду налик на Христа, па су стога морали платити својим најдрагоценијим животима. С једне стране есхатолошки предосећај и напон: „Настало је пошљедње вријеме“ („Зидање Раванице“). А с друге, надземаљски мир и блаженство којим песник завршава песму о Косовском боју („Пропаст царства српскога“):

„Све је свето и честито било,
И миломе Богу приступачно“.⁷

Свест народног песника да је косовска жртва била богоугодна допушта му да мирно поднесе пораз и националну трагедију уздигне до најузвишенијих надања. *Јер ко са Христом страда, са Христом се и спасава. Ко је са Христом распет, са Христом ће и васкрснути.* Паралелизам „Христијаде“ и „Косовијаде“ се наставља и после Косова. Краљевић Марко замењује Духа Утешитеља, а Карађорђе оличава Месију и народно Васкрсење. Он је глава народа, као некада Лазар. И као што је народ с Лазарем био распет, тако сада са Карађорђем васкрсава. Српски устнак се вједно мора разумети и као Васкрсење Христово и као опште васкрсење после Другог доласка Христова, јер иначе васкрс српског народа не би био појмљив.

Слепи народни гуслар, Филип Вишњић, генијални песник Устаничког циклуса и других песама, о чијој личности не знамо више

⁶ Паралелизам између Косова и Голготе најбоље је код нас разјаснио Др Милош Бурић у својој књизи „Пред словенским видицима“. По њему, у Лазару треба видети Христа, у Мајци Јутовића Богородицу, у Милошу Обиличу св. Петра, у Вуку Бранковићу Јуду, у Косовској вечери Тајну вечеру, а у Обретенију главе кнеза Лазара Преображење на Гори Тавору.

⁷ Поводом ових стихова Бранко Лазаревић вели: „А највиши врхунац свега тог схватања је онај широки, величанствени и дубоки етички акценат којим се свршава Косовски Бој“ („Три највише југословенске вредности“, Београд, Геца Кон, 1930).

него Грци о Хомеру, мада га је Вук Карацић лично познавао, схватио је суштину народне поезије, њен пророчки и христолошки карактер. Он је дао Вуку песму „Смрт Краљевића Марка“, у којој се налази пророчанство да ће се Марко вратити кад његов топуз буде изашао из мора у које је бачен. И њему је пало у део да у Караџићу препозна спасиоца и заврши последњи, десети циклус народних песама. Пророк који чита знаке времена, он доводи Први српски устанак у везу са космичким потресима („Почетак буне против дахија“) и чује песму анђелских хорова у међузвезданим просторима („Дјевојка снила Свето Васкрсење“):

„Настаде нам Свето Васкрсење,
А људскијем душама спасење“.

Поставља се питање да ли је та хришћанска свест о Косову била само индивидуална или колективна, да ли је живела само у души народних гуслара или је била прихваћена од целог народа. Могло би се чак колебати и у погледу свести самих учесника у Косовском боју. Али све говори у прилог тврђењу да је та свест у њима била развијена. Пре свега, Косовски еп није био изузетна и усамљена појава. Он се јавио као круна петвековног српског православља и после два столећа високе духовне културе немањићке династије. Косовски круг народних песама је производ светосавског духа, савршен и сазрео плод наше религиозности. Сам кнез Лазар био је настављач немањићке традиције, одан православној вери, човек који је тражио ослонац у Цркви и — по Лазарици и Раваници — био један од најзнаменитијих задужбинара српског средњовековља. Немогуће је замислити да његова национална и православна свест није била на висини оне коју је у себи носио непознати народни бард. Мора се претпоставити да је та свест постојала и код већине српских јунака који су се одлучили да се Лазару придруже на Косову, за разлику од оних који ту потребу нису схватили, те да ће она убрзо захватити читав српски народ. О томе речито сведочи широко и трајно распрострањавање косовског епа и косовског духа у народу. Већ у следећем, Марковом циклусу, гуслар пева:

„Пијте, Србљи, у славу Божију
И хришћански закон испуњујте:
И ако смо изгубили царство,
Душе наше губити немојмо!“

(„Марко Краљевић на слави војводе Жарка“).

Косово је постало и остало свенародна својина. Као средишни догађај народне поезије, Косово се утврдило као „мит“, основно српско обележје, духовни симбол крцат садржајем, знак распознавања и заједнички језик свих Срба кроз векове, а самим тим особина и основица српског јединства. Отуда на почетку XIX века, у току Првог српског устанка, Срби откривају да још увек дишу ис-

тим духом, имају исту симболику и налазе међу собом заједнички речник, било да су у Старој Србији, Црној Гори, Шумадији или под Аустријом. Док Вишњић са песмама о Српском устанку довршава и заокружава нашу народну поезију дајући јој коначно месијански печат, један други српски геније и виделац, Његош, живећи пол сасвим другим историјским околностима, скоро у исти мах признаје Карађорђе месијанско достојанство⁸ и лапидарно сажима хришћански смисао тајанствене везе између Косова и Устанка: „Васкрсења не бива без смрти“.

Но свест још није приопштавање. Човекова свест сазнаје споља духовну стварност симбола, а приопштавањем човек ту стварност сам унутрашње проживљава и на себи егзистенцијално испитује. Лазар себе самог приноси на жртву. Уводећи га у ред светитеља, Српска Црква признаје да се Лазар својим мучеништвом и крвавом жртвом мистично али стварно приопштио Христовој жртви на Крсту. Исто би се могло рећи и за косовске јунаке који су, јуришајући под „крстатим барјацима“ своје животе дали за Христа, мада их Црква није могла поименице посветити. Нема разлога сумњати да су и они косовску жртву уподобили голготској својим причешћем уочи битке. Зна се да је то био обичај византијске војске⁹ и по свој прилици Лазар је заиста тако поступио са српском војском на Косову. А да су се српски мученици и јунаци после Косова, под турским ропством, такође приопштавали Христу, то не треба увек схватити буквално, као ритуално причешћивање, него духовно, по месту које су Лазарево приволевање Царству небеском и „подражавање Христу“ заузимали у срцу и души сваког Србина.

⁸ Ипак, Његошу је Милошево јунаштво важније од Лазареве жртве, па му је стога и Карађорђе пре Нови Обилић него Нови Лазар.

⁹ О томе један историчар Византије вели: „Свештенство је пратило војску, а у противном сами војсковођи су пазили да верске обавезе сви испуњавају. Не само да је по логорима одзвањало Трисвјатоје пјеније и по устајању и у повечерје него је пре сваког поласка на војну Лав VI захтевао да се војници очисте исповешћу. За време похода, лозинка („сигнон“) коју је сваке вечери Василевс давао заповеднику страже за сутрадан имала је скоро увек религиозни карактер и у једној дневној заповести Василевс позива војнике да покажу исто одушевљење као Сарацени који борбу против хришћана сматрају светим ратом. За време опсаде Кандије, 961. г., Никифор Фока је наредио да се сапради за три дана једна пространа црква у славу Пречисте Богородице“ (Louis Brehier: »Les institutions de l'empire byzantin«, Paris, Albin Michel, 1970, стр. 303).

У светлости ових података, постаје очигледно да на причешћивање српске војске уочи Косовског боја и „зидање“ цркве на Косову, без обзира на њихову дубоку религиозну симболику, треба гледати као на стварне, историјске догађаје. Свечана литургија са причешћем обављена је вероватно у неком огромном шатору:

„Па сакроји на Косову цркву,
Не води јој темељ од мермера,
Већ од чисте свиле и скерлета,
Па дозива српског патријара
И дванаест великих владика,
Те причести и нареди војску“.

ИСТОРИЈСКО КОСОВО

Данас би и највећим реалистима међу историчарима било тешко одвојити свештено Косово од историјског Косова. Свештено Косово какво је до нас дошло није *a priori* било нужно и последица је стицаја политичких околности, док стварна политика Срба пре и после Косова није била далеко од свештеног надахнућа народне поезије.

У Царство небеско се не иде неминовно преко крсне жртве појединаца. Христос се једном за свагда и за ове распео и хришћани се приопштавају Његовој крсној жртви својом вером, својим делима и кроз Свете Црквене Тајне. Али није сваки хришћанин осуђен на мучеништво, не мора сваки хришћанин да претрпи крсне муке и буде крваво распет. Има хришћана и хришћанских светаца — као што је био наш свети Сава — који су радосно хрили Небеском Царству не прошавши кроз какву жртву и мученичку смрт. А тако је и са хришћанским народима.

Стога су и пред српским народом стајала два пута: пут нормалног узрастања — који не искључује ратничка освајања, али не доводи у питање народни опстанак — и пут жртве. Први је пут био Душанов, а други Лазарев. Да није било Турака, Српско царство би наследило Византију и наставило да се мирно развија, приближавајући се својим остварењима хришћанском и светосавском идеалу Царства Божјег. Али неуспех Душановог подухвата и пропаст Српског Царства на Косову упутили су наш народ другим правцем. Пред Лазаревим Србима била су два искушења: да се покоре без борбе и да се помире са судбином. Они су одбили и једно и друго. Средње-вековни витешки дух, осећање части, свест о духовној надмоћи над Турцима, дужност да се по сваку цену устане у одбрану јединства или „симфоније“ између Цркве и Државе, све су то биле и сувише јаке побуде да би се Кнез Лазар предао без борбе. Али он је прихватио борбу из које, с обзиром на дате околности, није могао изићи као победилац. Сама Душанова војска била је већ организацијски инфериорна у поређењу са турском и тактички слабија од ње, али је Душаново царство својим јединством, као компактна маса са знатним људским потенцијалом и огромним материјалним средствима имало стратешку предност над Турцима. После Душанове смрти, српски феудализам је пао на испиту и показао се неспособним да се сложено одупре турској инвазији. Политичка зрелост Срба ограничавала се на династију Немањића. Ван ње, српска државотворност и организаторска способност нису биле сазреле. Политика српског феудалног племства састојала се у томе да се лични интереси ставе изнад општих. Када је постало очигледно да се без општих интереса не могу сачувати ни лични, било је све касно, Турци су нас прегазили и преплавили као незадржива плина.

Да су Срби били обичан народ, они би се помирили са судбином сутрадан по Косову, а поготову после коначне турске окупације. Пад, политички и културни пад био је вртоглав и страховит. Илузија о снази Српског Царства развејала се као магла од данас до сутра. Нека се само замисли шта су дочекали савременици тих до-

гађаја. У години Душанове смрти, 1355, Срби су пред катијама Цариграда, још имају све изгледе да смене Византију и оснују Царство које би постепено обухватило сав ондашњи свет грчко-римске културе. Једва преко три деценије касније, 1389, царица Милица је принуђена да пошаље своју најмлађу кћер Оливеру у харем султана Бајазита. У року од тридесет и четири године, Срби су пали од снова о оветској империји до просјачког штапа, уз највећа понижења која један народ може доживети. Турске хронике из идућег, XV-ог века бележе: „Газије се оите напљачкаше плена. За пар чизама се продаваху робиње. И ја убоги купих једног красног младића за 100 аспри... Српске моме су такве да их се човек не може довољно науживати, ма колико се њима наслађивао... Камо год погледаш, чини ти се рајски перивој испуњен рајским хуријама и лепим дечацима. Неверницима на видик у изљубише младиће и девојке... Неверник је завијао као пас“.¹⁰

Оно о чему никакве хронике не говоре, а што се никада и ничим не може накнадити, то су културне последице косовског пораза. Паразитска и пљачкашка турска ордија вратила је српски народ у векове његовог преисторијског битисања. Турска најезда била је смрт српске културе и просвете. Са изузетком црквених књига и песничке традиције која се, захваљујући гусларима, преносила од уста до уста, на територији под турском влашћу Срби неће дати од краја XIV па до почетка XIX века ниједно уметничко дело које би се могло поредити са културом немањичке епохе. Ако се рачуна да једно поколење или „појас“ има 25 година, то значи да су Турци за четири века убили стваралачки полет у душама шеснаест поколења, а тамо где су остали пет векова двадесет поколења. Ко зна колико је уметничких творевина изгубљено у неповрат, колико је међу Србима побијено књижевника, уметника, научника и колико је „генија угушено у повоју“? И ко може рећи не како бисмо изгледали ми него како би данас Европа и свет изгледали да та „кута људска“ није Србе поморила? Нису то никаква нагађања. Јер од XII до XIV века Срби су дали довољно доказа своје стваралачке посебности, да би се могла ако не тачно измерити а оно приближно претпоставити штета коју је светска култура претрпела због прекида српског стваралаштва.

Истина по голим историјским чињеницама, нити је Косово означавало крај српских политичких и културних творевина у Средњем веку нити је Карађорђево устанак донео коначно ослобођење од Турака. После Косова Србија се, плаћајући данак Турцима, одржала све до пада деспотовине 1459. године и под деспотом Стеваном Лазаревићем доживела културно и економско благостање — довољно је навести манастир Манасију — Ресаву и Ресавску школу — као што ће процес ослобођења Србије после Карађорђевог неуспеха са променљивом срећом трајати још читаво столеће. Али народ је осетио да су Косово и Карађорђе по значају и домету пресудни, судбински догађаји, стварни крај Српског Царства и стварни почетак нове Србије.

¹⁰ Милорад Панић-Суреп: „Кад су живи завидели мртвима“, Београд, Нолит, 1963, стр. 26—34.

Да би се то схватило, треба се сетити онога што Солжењицин пише поводом Куликовске битке у којој су Руси, предвођени Димитријем Донским, победили Татаре 1380. године — девет година пре Косова: „Векови пролазе и за онога који издалека баци поглед на историју њене вијуге ишчезавају и она им изгледа као затегнута топографска вртца“.¹¹ Куликовска битка пробудила је у Русима свест о сопственој снази и способности да војнички туку Татаре. А време ће учинити своје. Кад је тежа једном превалила на руску страну, било је споредно што су Татари остали кадри да и даље Русима наносе тешке губитке, да врше разбојничке упаде и да спале Москву. Нешто слично се збило и у нашој историји. Лазар је учинио што је у његовој моћи било да сакупи све српске расположиве снаге, а најсвеснији део српског народа дао је на Косову све од себе. Па кад ни то није било довољно, никакве друге политичке комбинације нису у догледном времену могле помоћи да Срби турску силу савладају. Карађорђев устанак је доказао да су се Срби, после дугих векова, оспособили да Турке победе у отвореној борби, на бојном пољу. Главно је било знати да је турска сила на заходу. Остало је било само питање времена. Данашња политичка историја мора признати да је народни песник био у праву: закључци свештене и световне историје се још једном подударају у ономе што је битно.

Али српски народ није свој васкрс очекивао скрштених руку нити се задовољио тиме што Краљевић Марко у песми изводи подвиге који су њему недоступни. Царство је на Косову изгубљено на мачу, али под крстним знамењем, па се мачем и крстом морало и повратити. Народ није заборављао да су то симболи отпора и да га само дух отпора може спасти. У плејади косовских дивова Милош Обилић није био последњи него први. Вековима су безимени српски јунаци давали своје животе у наизглед безнадежним бунама, устанцима и ратним походима. Када је о тим Србима реч, треба овде поменути једнога од првих таквих јунака — Николу Скобаљића — чије се име случајно сачувало за историју. Пет година пред пад Српске деспотовине, 1454, отсечен од српских снага, Скобаљић на челу своје дружине, продире на југ, у крајеве које су Турци већ освојили, напада главнину турске војске, успева да је порази и сузбије, тако да је сам султан Мехмед морао да баци против њега своје резерве, али на крају бива ухваћен у близини Врања и набијен на колац.¹²

¹¹ Превод по француском издању. (Alexandre Soljenitsyne: »Zacharie l'escarcelle«, Paris, Julliard, 1971, стр. 87).

¹² На основу научних истраживања Јована Борђевића и С. Димитријевића савремени историчари овако приказују Скобаљићеве подвиге:

„Како су Турци 1454. г. заузели углавном централне области деспотовине, две мале српске војске под командом Николе Скобаљића остале су на југу, у Ситници и Дубочици, отсечене од српске главнине. Иако им је деспот саветовао да се предају надмоћној турској војсци, јер им се не може послати помоћ, и обећавао да ће их доцније откупити, мала Скобаљићева војска није хтела да се преда, него је напала на велику турску војску и успела да је разбије и да јој нанесе велике губитке. Било је потребно да сам Мехмед дође с појачањем, па да тај мали одред после жилавог отпора и херојске борбе буде савладан источно од Врања. Вођ отпора Никола Скобаљић и његов стриц

Поред мача и изнад мача стајао је Крст. Ако није било времена и могућности за изучавање хришћанског богословља, гинуло се ипак са свешћу да се живот даје за „праву веру“ и „Бога истинога“. Споменици славне прошлости, српске цркве и манастири са моштима светитеља, „књиге староставне“ и „гусле јаворове“ били су ту као вечита опомена да се у њима из давнина чува нешто велико, драгоцено и да ће од Крста доћи спас. И тако је борба за слободу ишла напореда са борбом за истину.

МЕСИЈАНСКА ИДЕЈА КОСОВА

На основу свих тих појединости, може ли бити говора о српском „месијанизму“, о „месијанској идеји Косова“? Прва примедба која пада на ум је немогућност „месијанизма“ за хришћане. „Месијанизам“ значи очекивање Месије. Јевреји који нису у Христу препознали Месију овога још увек очекују и с њихове тачке гледишта месијанизам је оправдан. Али месијанизам хришћана, који верују да је Христос Месија, као да је изгубио разлог постојања. То је, на пример мишљење руског филозофа Николаја Берђајева који ипак има своје тумачење месијанизма.¹³

Поуздан одговор на питање о српском месијанизму добиће се ако се прво испита да ли је хришћански месијанизам данас уопште могућ и ако се затим косовска идеја упореди са руским месијанизмом.

Очигледно је да за нас месијанизам не може више имати онај исти значај који је имао пре доласка Христовог, јер као хришћани верујемо да је Христос био Месија кога је јеврејски народ очекивао и кога су пророци нагостили. Хришћански новозаветни месијанизам после Христа може се односити једино на долазак Сина Божјег у слави. Као што су старозаветни Јевреји очекивали Његов први долазак, тако ми сада очекујемо Његов други долазак. Али док се њихова вера заснивала на богонадахнутом казивању пророка, наша вера данас почива на свечаном и недвосмисленом обећању самога Господа Исуса Христа. Од нас се не тражи никакво прорицање или истраживање. Нама је дато да то знамо из уста Бога живог. НепокOLEБИВА ОСНОВА НОВОЗАВЕТНОГ МЕСИЈАНИЗМА ЈЕ САМ ХРИСТОС.

Оно што се обично назива руским месијанизмом не може се свести на тај новозаветни месијанизам или есхатологизам.¹⁴ Руски

пали су у турско ропство и били набијени на колац“ („Историја народа Југославије“ — књ. I, Београд, Просвета, 1953, стр. 440).

¹³ Берђајев се борио против свега што личи на „хилијазам“ — хиљадугодишње Царство Христово на земљи — тако да је одбацио све перспективе руске културне ренесансе. Једини „месијанизам“ који он допушта је крвопролиће Русије под црвеним терором. Али ако се за Русе хришћанство своди на то да иду као овце на кланицу, не постоји ли опасност да тај „месијанизам“ дегенерише потпуно, да падне у Толстојево „непротивљење злу“ и од руског народа направи послушно оруђе у рукама безбожника и Христових смртних непријатеља?

¹⁴ Јер се односи на „последња времена“ и крај света.

месијанизам је много сложенији, нарочито у својим најсавршенијим обрасцима који се срећу код Достојевског¹⁵ и код Берђајева.¹⁶

Достојевски верује да је руски народ богоносац, те да као такав има позив да спасе Европу, а преко ње и свет. У извесном смислу, Месија — то је сам руски народ. Месија по томе што носи у своме срцу Христа и што тога свога Христа објављује овима народима, али ипак и Месија као посредник спасења, зато што се овога пута преко њега обавља универсално спасење. Занимљиво је да у месијанској, искупитељској улози руског народа није предвиђена жртва. Достојевски је имао пророчку визију Револуције,¹⁷ али је није јасно и непосредно укупчао у свој месијанизам. Он нигде не указује на страдање руског народа. По њему изгледа да ће се револуција догодити у Европи, а не у Русији. Речју, он руско Васкрсење замишља без Распећа.

Уколико се месијанизам Достојевског може сматрати оптимистичким — бар с обзиром на судбину Русије — месијанизам Берђајева је песимистичан. Берђајев је мислио да је мисија руског народа искључиво религиозна, а кад је избила Октобарска револуција, поверовао је да је њоме Русија распета за грехе човечанства и да се тиме остварио руски месијанизам. Другим речима, месијанизам Берђајева се не брине ни за какав препород у историји, као да је историја исцрпљена и сазрела за крај света. То је Распеће без Васкрсења.¹⁸ Философија историје Берђајева кренуће затим другим правцем, али ни „епоха светог Духа“ ни „Ново средњовековље“ неће више бити непосредно везани за руски месијанизам.

Поређење српског месијанизма са руским, у облику који су му дали Достојевски и Берђајев, разјашњава њихову праву природу и суштину. Руски месијанизам је изнад српског по томе што је универсалан: на овај или онај начин, Русија прима на себе мисију да спасе свет. Руски народ игра улогу свечовчанског Месије, док је српски „Месија“ национални Месија, човек који треба да ослободи српски наод. Из тога произлази да се српски народ не жртвује за друге народе и да се не сматра позваним да спасава човечанство, него

¹⁵ Нарочито у „Дневнику писца“.

¹⁶ У том погледу најкарактеристичније су његове књиге: „Суд’ба России“. Москва, Леман и Сахаров, 1918. и „Философија неравенства“, Berlin, Obelisk—Verlag, 1923.

¹⁷ На пример, у „Дневнику писца“ он пророкује: „Да, Европу очекују огромни потреси, тако да људски разум одбија да у то верује, сматрајући их фантастичним... Друштвена револуција и ново друштвено доба у Европи су несумњиви“. У другом делу „Злочина и казне“ он предвиђа да ће „микроскопске трихине“ доћи „из Азије у Европу“ и људе начинити неуравнотеженим и безумним. Али нигде се не види да ће се то збити пре свега у Русији. Бар не непосредно. Посредно би се такви закључци могли извући из „Браће Карамазова“.

¹⁸ Да је то била последња реч Берђајева, то би била негација новозаветне историје, слична оној која се може срести код протестантског теолога Rudolfa Bultmann-а који у своме делу »Offenbarung und Heilsgeschehen« хоће да „демитологизује“ историју. Такво пасивно схватање историје је уништавање, девалоризовање времена и противречи учењу самога Берђајева о продору вечности у време и времена у вечност.

своје сопствено спасење везује за Христа, своју националну судбину тумачи христолошки. У том смислу, Косово је јединит и неповив догађај, а српска мисија је завршена. Она је национална, а не универсална. Као таква, омеђена је с једне стране историјском пропашћу на Косову, а с друге препородом српског народа кроз Први српски устанак. У народној песми српски месијанизам почиње косовским, а свршава се Устаничким циклусом. И ту и тамо Лазар и Карађорђе. Симетрија је потпуна.

Но све и да се само тако посматра, српски месијанизам има извесних предности над руским: он садржи уједно и Распеће и Васкрсење, баш као и пољски месијанизам,¹⁹ а то значи да претставља *верније подражавање Христу* него месијанизам Достојевског и Берђајева. А изнад свега — и то је оно најважније — у њему се налази идеја приопштавања Христовој жртви путем евхаристије, што није обрађено у руском месијанизму. Самим тим, очевидно је да се смисао Косова није испразнио појавом српског националног Месије — Карађорђа. Боље рећи, Карађорђе не може бити последњи домет Косова, јер је косовска жртва нераздвојна од Евхаристије.²⁰ Косово ће достићи свој пуни смисао тек приликом Другог доласка Исуса Христа и свеопштег васкрсења човечанства. А дотле, Косово је вечни позив на нова прегнућа, као чудесан догађај, образац, утеха, потстрек на буђење и обнову свјх народа света по примеру српског васкрсења. Оно помиње да између једне етапе васкрсења и крајњег циља богочовечанске историје нису искључене друге и нове етапе нашег народног и човечанског препорода, а то баш превиђа месијанизам Берђајева. Од човечанства зависи да ли ће између данашњег сумрака и Страшног суда бити опет могући периоди обновљеног хришћанства. Наше је да схватимо и другима покажемо шта Косово казује данас, сагледањем свештене историје иза тобож једино „стварне“ световне историје. А то се опет може најбоље постићи путем тумачења прообраза и применом трију претходних мерила.

¹⁹ Овде се мисли првенствено на пољског песника Адама Мицкијевића и месијанизам који је он исковао у „Књизи пољске нације“:

„...Јер пољски народ није био мртав, његово тело лежало је у гробу, али је његова душа напустила земљу, то јест јавни живот, (да би пала) у „шеол“, то јест битисање народа који чами у ропству у својој земљи или ван своје земље, не би ли се виделе њихове патње.

И трећег дана његова душа ће се вратити у тело и народ ће васкрснути и ослободиће ропства све народе.

Два дана су већ прошла: први је био обележен првим падом Варшаве; други се подудара са другим падом Варшаве; а трећи дан свиће и неће му бити краја.

И као што је Христово Васкрсење означило крај крвавих жртава, тако ће васкрсење Пољске бити крај ратова народа Европе“. (Leon Kolodziej' »Adam Mickiewicz«. Paris, Seghers, 1970, стр. 156—157).

И поред савршеног поређења које Мицкијевић успева мајсторски да спроведе у главним цртама између Христове и пољске Голготе, ипак се добија утисак да је то само једна изванредно успела политичка крилатица која нема ни историјску позадину ни религиозну дубину Косова.

²⁰ У томе је њена битна предност над сваким другим месијанизмом, па на том темељу треба градити обновљени српски месијанизам у коме ће бити превасходно подвучен његов универсални карактер.

КОСОВО ЈУЧЕ И ДАНАС

Као пропаст царства, Косово је праслика пропасти данашње хришћанске цивилизације, на Истоку и Западу, али и обећање спасења. У двадесетом веку сва наша планета се претворила у једно огромно Косово. Читав словенски свет је распет, читаво православље је распето. Једна половина човечанства осуђена је да бира између духовне и физичке смрти, а оној другој половини све више прети опасност да и сама доживи исту судбину. Пред тим свеопштим Косовом, свету је и те како потребно да чује наук и поруку српског Косова: *Ко је са Христом распет, са Христом ће и васкрснути*. Дакле, не само да српско Косово има универсалан смисао него свет срља у пропаст ако благовремено не схвати поруку Косова, па макар му само Косово било непознато. Јер стање је у овету данас горе него у доба Косовске битке и пада Цариграда. У оно време, упркос неслози хришћанских народа, постојала је ипак каква-таква хришћанска солидарност која више не постоји.

Познато је да се у Европи била пронела вест о српској победи на Косову, ваљда због погибије султана Мурата, те да су веле, звона Богородичне цркве у Паризу звонила у почаст победе хришћанства.²¹ Свакако да би Лазару више помогло да су му са Запада послали војску пре битке него што су се за њега молили после пораза, али и ова појединост показује хришћанску свест, извесну духовну и молитвену везу међу хришћанима чак и после раскола од 1054. године. Приликом последње одбране Цариграда, дошли су са Запада и војнички одреди, мада незнатни. Млетачка и папска помоћ стигле су касно, после битке, кад је Цариград већ био у турским рукама. Али на време је стигао капетан Бустинијани, са својим Беновљанима. Четири беновљанске лађе приспеле су у Цариград разбивши претходно поморску блокаду у невиђено херојској битки против читаве турске флоте. За световну историју то је била војна помоћ Бенове Византији. Али никакви политички разлози нису могли изазвати ту свесну жртву, таква чуда од јунаштва, то је могла учинити само вера, па зато подвиг Бустинијанија и његових лавова припада свештеној историји више но сви крсташки ратови. Бустинијани је имао овега четири стотине људи, браних јунака, али то је био релативно велики број с обзиром да је Цариград, који је већ тада био милионски град, бранило само девет хиљада војника, од којих три хиљаде Млечана и Беновљана који се беху нашли на лицу места, на супрот турској војсци од пола милиона извежбаних ратника, са тешком артиљеријом којој би и модерне армије могле позавидети. После славне одбране од месеца дана, сам Бустинијани је погинуо смртно рањен на зидинама Цариграда,²² а убрзо затим, у борби прса у прса, пао је и последњи византијски цар, Константин Драгаш, Србин по мајци, наћен усред гомиле Турака побијених од његове

²¹ Та поетска слика одговара извесним историјским чињеницама, јер је на Западу, углавном у Италији и у Француској, била са радошћу примљена вест о српској победи над Турцима. (О томе: „Историја народа Југославије“ — књ. I, Београд, Просвета, 1953, стр. 418—420).

²² Lamouche: *op. cit.*, стр., 62.

руке.²³ И тако су у одбрани престонице православља помешали своју крв католици и православни, Италијани и Срби. А били су отсутни много позванији да царски град бране. 1917. године, последњи браниоци Русије у борби против Октобарске револуције биће један женски батаљон и одред дечака из Кадетског корпуса. То је судбина трулих и умирућих царстава.

У наше дане се уопште и не помишља на хришћанску солидарност. Никада се није толико говорило о савезу, ако не и јединству хришћанских Цркава, а никада веће бездушности и безосећајности није било међу хришћанима од како постоји Црква Христова. Наш пијетет према првим хришћанским мученицима и светитељима не скрива нам очигледну чињеницу да је то била само кап у поређењу са морем проливане крви хришћанских мученика у овом веку. Али о томе највећем покољу хришћана за који историја памти као да не сме јавно да се говори, као да о томе постоји завера ћутања штампе и свих обавештајних органа у свим земљама Запада. Па и казивања Солжењицина се приказују само као осуда спутавања политичких слобода и праксе „концлогора“ уопште. И пошто је о покољу над хришћанима непристојно говорити, стадо хришћана рођеним очима гледа у хришћанско мучеништво с друге стране „Гвоздене завесе“, али га не види. Да би се испунила Христова реч: „Јер је одрвенило срце овијех људи, и ушима тешко чују, и очи су своје затворили да како не виде очима, и ушима не чују, и срцем не разумеју, и не обратe се да их исцијелим“.

А то још није највећи грех хришћана према хришћанима. Највећи је грех када хришћани одобравају истребљење других хришћана, када плескају целатима који убијају хришћане, а гоњене хришћане називају политички погрдним именима, те на тај начин оправдавају злочин који се врши над хришћанима. Да би постала јасна језовита стварност и чудовишност таквог поступка, треба се мислима пренети у доба гоњења хришћана под царем Нероном. Може ли се замислити један једини хришћанин који би плескао римским гладиаторима и дивљим зверима што у арени раздиру хришћанске мученике? Тако се нешто здравим умом не би могло ни претпоставити. А милиони наших хришћанских савременика, солидарису се јавно или прећутно са убицама хришћана и раде на томе да до власти хришћанских гонитеља дође и на Западу.

Шта тек да се каже о политичкој солидарности? Крсташке војне нису биле израз хришћанске или политичке солидарности него уствари освајачки подухвати. И крсташи су 1204. године опљачкали Цариград пре Турака, ако не горе од Турака. Али било је ту бар политичке свести да су Турци непријатељи хришћанског Запада.

²³ Lamouche: *op. cit.*, стр. 62.

Поводом српског порекла цара Константина Драгаша, познати византолог ОСТРОГОРСКИ, ослањајући се на студију Д. Анастасијевића „Једина византијска царица Српкиња“, Братство, 30 (1939), вели следеће: „...Константин Драгаш, назван тако по својој мајци Јелени која је припадала српској племићској породици Драгаша, пореклом из Источне Македоније“. И додаје да је царица Јелена била „кћи кнеза Константина Дејановића погинулог на Ровинама 1395 и нећака деспота Јована Драгаша“ (Georges Ostrogorsky: *»Histoire de l'Etat byzantin«*, Paris, Payot, 1969, стр. 589).

Током векова Шпанија, Француска, Венеција, Аустрија и Русија бориле су се против Турске, а две последње силе су чак себи поставиле за циљ ослобођење хришћанских народа испод турске власти. Ако је Енглеска због своје политике „европске равнотеже“ у више махова помагала Турску, било је увек поштених људи који су то осуђивали. Тако је у XIX веку чувени енглески књижевник и уметник Вилијам Морис, иначе социјалист по убеђењу, неуморно критиковао Дизраелијеву политику сарадње са Турском и придружио се удружењу »Eastern Question Association« чији је циљ био да британску јавност обавести о тешкој судбини балканских хришћана.²⁴

Али успомена на све оне који су се у прошлости залагали за наше ослобођење побуђује нас да поставимо мучно питање: где су данас људи као Вилијам Морис? Узвишени појмови као мир и слобода су обесцењени, изгубили су своје првобитно значење и за савремено човечанство чак имају супротан смисао од онога који су раније имали на свима људским језицима. Као да се сам људски род у сржи својој изопачио. Када неки западни политичар помене реч „мир“, нас ухвати језа, јер знамо да се тај мир купује по цену слободе и невине крви. Што већи мир, тим је већи број народа ухваћен у ропство, крв и несрећу. Највећи је мир био на крају Другог светског рата, када је половина Европе изгубила слободу. Затим је дошао мир у Азији, када је четири стотине милиона Кинеза изручено левичарском безбожју. А после, кадгод смо чули да је у свету закључен неки нови мир или споразум, знали смо да је још један народ жртвован, да су опет нови милиони људи пали у мрак ропства или осуђени на геноцид. Солжењицин мисли да је у Совјетском Савезу до сада побијено 60 милиона људи,²⁵ што одговара становништву већем од Велике Британије или Француске. А то значи да је руски народ крвавије платио совјетски „мир“ него два светска рата. Под претпоставком да је број од 60 милиона претеран и да је режим био „само“ 30 милиона, то је ипак више него у Другом светском рату.

Неколико преживелих бегунаца међу руским књижевницима и неколико јавних судских процеса иза Гвоздене завесе само успокојавају западну савест, уместо да је пробуде, јер се то узима као доказ да је духовно стваралаштво под безбожничком левом тиранијом

²⁴ Тачније, William Morris (1834—1896) у доба када се за Србе борио није још био социјалист него леберал. Ево шта о томе пише један његов француски биограф:

„1876. г., европска јавност била је узбуђена прозотама и покољима које су Турци извршили на Балкану; упркос јавном тнушању, влада Дизраелија и Краљица су се изјаснили против руске интервенције и довеле су можда Енглеску до ивице опасности рата који би дубоко повредио национална осећања. Morris, благајник Eastern Question Association, повео је кампању против сваке анти-руске акције преко штампе, која је нашла ослонаца у либералној партији и њеном вођи Гладстону; организовани су скупови и предавања. Међутим, либерали су мало по мало напустили ту ствар. И поред разочарења, William Morris остаје до 1881. благајник National Liberal League, чији су чланови били махом радници радикално-демократског убеђења“ (V. DUPONT у француском издању Morris-ове књиге »News from nowhere«, Paris, Aubier/Montaigne, 1957, стр. 37).

²⁵ Alexandre Soljenitsyne: »Le chêne et le veau«, Paris, Seuil, 1975, стр. 530.

ипак могуће. Цинично се заборављају милиони оних који, убијени по тамницама и по концелогорима, неће никада моћи да дођу до изражаја. Виде се само малобројни врхови који избијају на површину, а не виде се падине и подножја глечера потонулих у крв мученичку.

Некада, уочи пада Цариграда, имајући да бирају између турског ропства и папске помоћи по цену покатоличавања, Грци су говорили: „Бољи је и турски полумесец него папска тијара“. Православна Црква не прети никоме да га силом преведе у православље. Па опет, западни политичари се понашају као да су се у потаји заверили: „Боља је и петокрака звезда него православна и национална Русија“, Тај фатални избор води неминовно и фаталном исходу: понавља се прешка Хитлера који није хтео да буде ослободилац руског народа од Стаљинове тираније него се према њему понео као непријатељ, па је доживео да га Стаљинова тиранија смрви уз помоћ руског народа.

Но без обзира на будућност, таква политика се уствари већ данас своди на обично самозаваравање: не може се довека, под изговором мира, трговати туђом слободом, а да се на крају не изгуби и сопствена слобода. Јер слобода је једна и неделива, а правог мира нема без слободе. И шта се догодило? Пошто се хтео мир на штету туђе слободе, добила се у својој кући слобода која не поштује мир, слобода која је насиље и анархија. На наше очи се на Западу у име слободе брани право насилника, право отимања деце, право уцене животима таоца, право содомије, побачаја и тровања. Брани се слобода непријатеља мира и слободе, слобода свих оних који угрожавају безбедност мирних и поштених грађана. Сви имају право на све, само жртве немају право на живот. Нека се то и покрива звучним именом демократије, ми увиђамо да је то самоубиство демократије. Демократска начела штите слободу личности уколико почивају на хришћанским вредностима. Демократија која не поштује хришћанску религију или је отворено уперена против хришћанства пада у своју супротност и саму себе пориче. Ово што се данас збива на Западу у спољној и унутрашњој политици пре личи на самртни ропец једне цивилизације у агонији и то би први осудили сами „оци демократије“ — Русо и Монтескје. Русо никада није тврдио да су неправда и тиранија за неке народе убиствене, а за друге благотворне.²⁶ А Монтескје је учио да слобода једнога престаје

²⁶ Иако је понекад тврдио да демократске слободе нису за свакога, што је сасвим друга ствар: „Као што режим здравих људи није погодан за болесне, тако није упутно владати једним поквареним народом законима који приличе једном добром народу“ (Jean-Jacques Rousseau: »Du contrat social«, Paris, Le monde en 10/18, 1963, стр. 167). Али нашло би се много више навода где Русо осуђује оне који сматрају да је тиранија „по туђим леђима“ врло подносива. Биће умесно да се наведе његова критика „философа“ који се владају по оној „Пропадни ако хоћеш; ја сам у безбедности“: „Његовог ближњег могу некажњено заклати под његовим прозором; он ће само рукама запушити уши, тек колико да самог себе убеди, како га природа која се у њему буни не би изједначила са оним кога убијају“ (чланак »De l'inégalité des hommes«, у поменутој књизи, стр. 283).

тамо где почиње слобода другога.²⁷ Удаљујући се од хришћанства, демократија је издала обојицу. Изгубио се пут, јер се изгубила истина. Ако нема мира без слободе, нема ни слободе без истине. И као Пилат од политичких па до црквених великодостојника сви се питају: „Шта је истина?“

ИЗНАД МУЊА И ОБЛАКА

Има у „Горском вијенцу“ једно место где Његош симболично описује историјски положај Црне Горе. Као после потопа на Арарату, црногорски главари се искупили на врху Ловћена, а доле, између врха и долине, нагомилали се црни облаци, севају муње и треште громови. Сунце слободе обасјава само онај делић крша на врху, а испод тога се свуда зацарила тама. То је она тирада сердара Радоње, где овај између осталог вели:

„... колико је наше Горе Црне,
ове је облак притиска једнако,
свуд се чује јека и грмљава,
свуд испод нас муње сијевају,
а нас једне само сунце грије“.

Тако је и са данашњим Србима и Словенима.

Као народ, ми смо одавно у облацима, обухваћени тамом која овога пута није поштедела ни сам врх Његошевог Ловћена. За шест деценија безбожничке тираније на Истоку, почињено је више зла и уништено више људских живота него под свим пређашњим тиранима у свој људској историји. У размаку од два поколења, они који гасе људски дух нанели су веће штете култури словенских народа уопште и православној култури посебно него Турци Србима кроз двадесет поколења петвековног ропства. Ми чврсто верујемо да се дух не може убити, али могу се народи уназадити спречавањем додира са изворима и творевинама људског духа или ометањем ствараца да своју замисао спроведу у дело: то је грех против Духа коме нема опроштаја. Они који су се међувремено као појединци свесно жртвовали за Христа било као борци и мученици, било као ствараоци спутани у својим изражајним могућностима су настављачи Косова и нашли су свој спас. Али питање је да ли ми као народ хоћемо да страдамо са Христом и због Христа или не. То је наше „бити или не бити“. Ако данашње страдање не схватимо „косовски“, ако смо отпали од Христа, ако страдамо без Христа или против Христа, ми смо онда као народ изгубљени. Наше робовање левом безбожју може се схватити као несрећа и трпети као нужно зло, неминовност или „судбина“. У том случају, нема светлих пер-

²⁷ У „Духу закона“ Монтескје опомине: „Политичка слобода, у једном грађанину, то је онај душевни мир који почива на мишљењу које сваки има о својој безбедности; и да би се имала та слобода, иека влада буде таква да ни један грађанин не може живети у страху од другог грађанина“ (Montesquieu: »De l'esprit des lois«, Paris, Garnier Frères, s. d. стр. 143).

спектива и пада се у безнадежност и резигнацију. Само је буђење косовског духа у стању да нас изведе на прави историјски пут, ка облагодатењу и животодавном светосавском стваралаштву.

Ми смо у истом положају према нашем поразу пред безбожницима као народни песник у односу на историјско Косово. Можда је и нама потребан један песник како би се национална свест око његовог дела искристалисала, а косовски мит обновио, повезао са догађајима који су нам приступачни и тако нашој савременој историји дао хришћански смисао. До данас уствари нисмо имали велику поему наше народне и хришћанске борбе. Косово је имало свог незнаног генија, Карађорђевог устанак имао је Филипа Вишњића и Његошев „Горски вијенац“, а ми још чекамо Песника. У тим ретким тренуцима Песник и Пророк сливају се у једно. Сви старозаветни пророци били су истовремено и песници, али после њих сви песници нису увек били пророци. Сада се новом песничком генију указује прилика да својом песмом обликује историју и утиче на догађаје, да осмишљавајући блиску прошлост и садашњост ствара будућност.

Као дијаспора, ми смо на врху светског Ловћена који је још увек озарен сунцем слободног света. Па ипак, нас понекад обузимају малодушност и чамотиња. Не толико од страха или од злих слутњи, колико можда од осећања да смо као изгнаници свуда сувишни и ненужни. Имамо утисак да ништа не можемо, да смо беспомоћни да утичемо на догађаје, да смо избачени из историје, те да се све одвија без нас. И са гледишта политике дана и комада, у датом тренутку, заиста је тако: ми смо посматрачи, а не учесници, ми као да смо ношени догађајима. Гледамо како око нас нараста тама, а радили нешто или не радили да се томе супротставимо, све нам је узалуд. Ако се таквим мислима препуштамо, значи да смо заборавили Косово, да смо се духовно удаљили од Косова и подали се двострукој заблуди.

Пре свега, обична је заблуда и варка веровати да су политичари који данас управљају светом творци догађаја. Многи од њих су двојници српских преткосовских великаша, пуштају да их вода носи и углавном само ускоравају пропаст народа који су им поверени. Они ништа не стварају, њихово је „дело“ рушилачко. Тамо где они прођу, човечанство је на историјском плану већ ушло у страшну ноћ безбожја која би, ако се западни народи у последњем часу не тргну, могла трајати вековима, као српско ропство под Турцима.

А друго — и ту ваља да се опет сетимо Косова! — варка је ако се мисли да само негативне силе делују у историји, ако се сметне с ума онај њен други, свештени вид, ако се пренебрегне сила Духа. Јер то је била и остала права и највећа сила у свету. Да није тако, зар би реч хришћанских бранилаца гушили и спречавали да се она

²⁸ Томе мишљењу је врло близак РУСО који у белешкама на свој „Друштвени уговор“ примећује „У републици, вели маркиз д'Аржансон, сваки је потпуно слободан у ономе што не штети другоме“. А Русо је на то: „Ето нам непромениве меће; не би се могла тачније поставити“ (J. J. Rousseau: *op. cit.*, стр. 196).

чује, јер ово што се Солжењицину допушта да каже у 1976. години свесни људи словенства и православља су понављали залуду више од пола века? Зар би се прећуткивала наша страдања, било да су у питању појединци или Цркве и народи? Знају Христови непријатељи боље од нас какву силу имају пред собом, па је крајње време да и ми постанемо свесни силе којом располажемо. Та невидљива сила држи свет искупљујући га крвљу мученика и молитвама праведника. Без њих и без свакодневног оприсутнења Христове жртве кроз Свету Тајну Евхаристије, не би земља опстала ни један дан. Силе зла су зато и набујале до невиђених размера што су силе добра јаче него икада. Тајанственим путевима Божјег Промисла све је већ спремно за нову етапу овоземаљског обожења: и обновљена православна култура, и братство народа, и јединство Цркава. Све ће то избити на видело дана, чим буде попустио притисак безбожничког насиља. Онај који се бар једном у животу осетио чланом Тела Христовог зна да у свакој ћелији Његовој обитава снага вере која брда покреће. Још нам је у свежем памћењу пример чехословачког „пролећа“, када се тај словенски и хришћански народ годинама подвргнут терору и режимској пропаганди готово „преконоћ“, као један човек, изјаснио за слободу. Зар би то било могуће да у том народу није био жив дух, иако годинама потиснут у подземље?

Али Косово нас учи да се Дух не пројављује само кроз жртву него и кроз истину. Нама је дато да у слободи разрађујемо, продубљујемо и проповедамо хришћански поглед на свет, да сведочимо пред Западом о Православљу и васпитамо новог православног човека, док се свуда око нас и поред свет напретка науке, одгаја или човек без идеала и компаса или човек — звер, обојица мрави будућег мравињака. И то нам није случајно дато него вољом Провиђења. Црква у дијаспори нема други и виши смисао. Уколико смо те могућности да научимо Истину Божју и да објављујемо Реч Божју били свесни, ниједно семе посејано на добру земљу не може бити изгубљено. Помислимо на руске избеглице. Представници старе руске емиграције су већином помрли, а многи су били и физички уништени. Али њихов допринос хришћанству, оно што су њихови религиозни мислиоци за собом оставили, то живи у нама и већ доноси двоструки плод, а у будућности ће уродити и стоструко. Ми имамо, дакле, мисију да будемо чувари, гласници и сејачи Христове Истине. То Бог од нас очекује, а остало је у Његовој руци. Кад-тад, семе ће проклијати и донети плода, а Бог зна време жетви.

Користећи ово привремено затишје, док смо још обасјани сунцем као на врху Ловћена, поменимо се Косова и понесимо у срцима оно што Косово значи и зрачи. Нека се овогодишња прослава Видовдана заврши као молитвени скуп, у знаку Христа Спаса који је смрћу победио смрт. Нека ово буде једно опело палима и наговештај васкрсења. Запалимо у мислима воштаницу пред сваким косовским јунаком, пред свим српским православним борцима и мученицима који су дали своје животе идући њиховим путем, као и пред милионима оних који данас ма где било страдају због Христа. Понесимо и једно чврсто уздање. Да ли ће се облаци попети до врха или не и какав ће облик узети наша борба против мрака, није нам дато да

знамо. Ма каква била наша и светска судбина, наша је дужност да у сваком случају будемо попут косовских јунака сигурни у своју духовну победу и — по савету апостола Павла — „Обучени у Христа и наоружани истином“.

Summary

Dr. Marko S. Markovich

THE MYSTERY OF KOSOVO

The author argues that Serbia's history is a re-enactment of Christ's Passion and Resurrection. Both St. Savva /through his monastic self-denial/ and St. Lazarus, Prince of Serbia /through his sacrificial self-offering on the Field of Blackbirds = Kosovo Polje/ have renounced the Earthly kingdom for the sake of the Heavenly One.

In the Serbian epic poetry the analogy is clearly drawn: the Last Supper of Christ is re-enacted in the *Prince's Supper*, where St. Lazarus, Prince of Serbia, embodies the Lord Jesus, his dukes represent the Apostles and Count Vuk Brankovich takes place of Judas the Traitor.

After the long »Descent into the Hades« of Turkish occupation, Serbia is risen through the liberation of Karageorge.

As much as the Jews cling to their destroyed Temple of Jerusalem, the Serbians love as well their Sanctuary of glorious Defeat — Kosovo, because after sacrificial Humiliation comes Glorification of the liberated Nation.

The author compares Serbian »*Imitatio Christi*« with Dostoyevsky's conception of Russia's »Messianism« — wherein the Humiliation of Cross is missing; and with Berdiaeff's understanding of Russian »Messianism«, which excludes any Chiliastic glory of political Resurrection of Russia, leaving to her only perpetual martyrdom of Crucifixion...

The Serbian »Messianic Idea« is an optimistic one, but lacking in universal dimension. It is placed in the framework of Serbia's history. Although this pattern of Serbian assimilation with Christ is potentially offered to all nations.

Kosovo is the Christic mystery of Orthodox Serbia, her signpost to Final eschatological Victory of the True Faith.